

studehandlens rolle var lig nul. Varesalgets andel af Tanggårds pengeindtægter varierede fra år til år; i gennemsnit indbragte salget af godssets varer, der hovedsagelig havde lokale aftagere, minimum 50% af pengeindtægterne, mens den anden halvdel stammede fra fæsternes landgildepenge (skyld, herlighed, arbejdspenge) samt uvisse indtægter (stedsmål, førlov, sagefald). Pengeindtægterne gik næsten ubeskåret til ejeren Peder Christiensen Dyre, idet kun en forsvindende del brugtes til driften af Tanggård.

Som nævnt er undersøgelsens hovedsigte en nærmere bestemmelse af de midler, som 16. århundredes adelige godsejer anvendte for at maksimere udbyttet af sit gods. På Tanggård gav maksimeringsbestræbelserne sig bl.a. udslag i, at driftsudgifterne bevidst synes reduceret mest muligt; videre sandsynliggøres det, at der blev spekuleret i sæsonprissvingningerne på korn, ligesom kornlandgilden i misvækståret 1556 konverteredes til en meget høj sats. *Derimod* var der ikke tale om forsøg på at forøge landgildeindtægterne (hvilket vel i øvrigt savnede retsgrundlag), ligesom de efter fast takst konverterede herlighedsydelse ikke var pålignet på et unormalt højt niveau. Ej heller blev hovedgårdens egenproduktion udvidet ved udnyttelse af fæsternes hoverikapacitet; tværtimod var en del af hovedgården bortfæstet og de fleste fæsteres hoveri konverteret til arbejdspenge, som til gengæld dækkede udgifterne til lønnet arbejdskraft.

Om end lavadelsgodset Tanggård, som Knud Hornbeck selv understreger (p. 37ff), ikke kan anses for repræsentativt for administrationen og driften af danske adelsgodser i 16. århundrede, er det et uhyre interessant resultat, at Peder Christiensen Dyres bestræbelser på at maksimere udbyttet af sit lille østfynske gods alene er foregået på

grundlag af de forhåndenværende ressourcer og inden for godskomplekssets givne struktur. Bevidste bestræbelser på at øge varemængden med henblik på udnyttelse af konjunkturudviklingen kan ikke spores i det tidsrum, regnskaberne omfatter, og bortset fra, at enkelte fæstegårde blev solgt fra, var godskomplekssets geografiske struktur uændret 1550'erne igennem.

Specielt hvad angår godsstrukturen, kan efter anmelderens opfattelse holdbarheden af den i indledningen (p. 13f) skitserede generelle koncentration af de enkelte adelsgodser i 16. århundrede i høj grad diskuteres. Spørgsmålet om 16. århundredes adelige godsstruktur er imidlertid endnu kun lidet undersøgt, og gengivelsen af den almindelige opfattelse skal og kan ikke med rette bebrejdes forfatteren, der med analysen af godsregnskaberne fra Tanggård har ydet et væsentligt bidrag til belysning af adelens godsdrift i Danmark ved midten af 16. århundrede.

Et irritationsmoment ved læsningen er, at en kontrol af afhandlingens mange enkeltoplysninger vanskeliggøres af de desværre alt for mange upræcise henvisninger til udgaven af regnskaberne. Bogen er udstyret med såvel person- som stedregister, begge omfattende både fremstilling og kildeudgave, og er dertil forsynet med en ordforklaringsliste.

Jens Villiam Jensen

Ove Hornby: *Kolonierne i Vestindien*; Ole Feldbæk og Ole Justesen: *Kolonierne i Asien og Afrika. Danmarks Historie – uden for Danmark*; red. Svend Ellehøj og Kristof Glamann. (Politikens Forlag, 1980). 394 og 468 s. ill.

Det var portugiserne og spanierne, der så at sige slog dørene op ud til den store verden omkring 1500, men det var

nederlandernes og englændernes følgende trop fra ca. 1600, der for alvor vakte interessen i Danmark for de nye muligheder i den oversøiske verden. Christian IV og kredsen omkring ham greb chancen for øgede indtægter og øget prestige.

Begyndelsen blev svær – både i den gamle og i den nye verden – og de danske besiddelser og det danske handelsengagement nåede i de efterfølgende århundreder aldrig en størrelsesorden, der blot tilnærmelsesvis kunne måle sig med forbilledernes; men betydningsløse blev de initiativer, som Christian IV havde taget, ingenlunde, hverken i den store internationale sammenhæng eller for Danmark.

Det er derfor med god grund, at Politikens Forlag har suppleret sin Danmarks Historie med et par bind om de danske kolonier i Vestindien, Asien og Afrika.

Ove Hornby har taget sig af Vestindien; og det har han gjort godt! Det er blevet til et særdeles velskrevet bind, hvor det danske engagement følges fra den spæde start under Christian IV gennem kompagnitiden og kronperioden til den langstrakte afviklingsfase i 19. og 20. århundrede. Hornby tegner et klart og velfunderet billede af de danske vestindiske øers vilkår gennem den lange periode. Han behandler indgående plantagedriften (især på St. Croix) og øernes (især St. Thomas') betydning i den internationale handel, og de modstridende interesser, som bundede i øernes forskellige erhvervsorientering og påvirkede forholdet til moderlandet, fremdrages gang på gang.

Bogen igennem følges forholdet mellem kolonier og moderland på en måde, der tydeligt markerer forfatterens fortrolighed med de skiftende tiders ideer og opfattelser. Her er intet forsøg på at være bedrevidende eller

moraliserende. Danskerne var hverken bedre eller værre end andre kolonibesiddere! De erhvervede oversøiske besiddelser for at tjene penge, skaffede sig slaver, da det viste sig at være økonomisk fordelagtigt, afskaffede dem, da det blev mindre givtigt, og solgte hele forretningen, da den ikke mere forekom lukrativ.

En lang række enkeltpersoner og deres indsats får naturligt nok en central placering i bogen, men forfatteren har også i høj grad øje for det vestindiske samfunds forskellige befolkningsgrupper – hvor det danske islet var yderst begrænset – og disse gruppers indbyrdes forhold. Fremstillingen af plantersamfundet, slavebefolkningen og byernes grupper af små og store handlende bidrager til at gøre bogen til andet og mere end en institutions- og administrationshistorisk redegørelse med en stribe guvernører som perler på en snor.

Hornbys bog bringer ikke epokegørende nye ting for dagen, den bygger i stor udstrækning på de tidligere arbejder om de danske besiddelser, først og fremmest *Vore gamle Tropekolonier*, men den sætter alle de mere eller mindre kendte elementer sammen til et fortrinligt og velfabuleret helhedsbillede, et helhedsbillede, der præges af forfatterens evne til at se den danske virksomhed i lyset af udviklingen i de internationale vilkår i almindelighed og de store kolonimagters interesser i særdeleshed.

Det samme internationale perspektiv genfindes i Ole Feldbæks og Ole Justesens bind om Asien og Afrika. Men her møder der læseren et endnu mere kompliceret billede, idet også forholdet til ikke-europæiske magter – d.v.s. asiatiske og afrikanske stater – spiller ind.

Feldbæk er med sin beskrivelse af de danske kolonier i Asien på hjemmeba-

ne. Det mærkes tydeligt, at han har hold på stoffet lige fra Gieddes berømtmelige ekspedition og de skiftende kompagniers aktiviteter over kronperioden til koloniernes salg i midten af 19. århundrede. I denne dækkende og læseværdige fremstilling er der især grund til at pege på det centrale kapitel om *den florissante handel*. Her trækker Feldbæk virtuost på sine tidligere arbejder om dansk udnyttelse af den internationale situation, så selv komplicerede spørgsmål som brugen af neutralt flag og remittering af anglo-indisk kapital fremtræder klart og letforståeligt.

Medens virksomheden i Indien, koncentreret om Tranquebar og Serampore, behandles indgående, forekommer Kinahandelen derimod at være lidt af et stedbarn i Feldbæks fremstilling. Nok var her ingen kolonier, men det var dog netop i Canton, at en stor del af den virkeligt lukrative handel foregik. Feldbæks korte afsnit om Kinafarten fremdrager imidlertid hovedlinierne i denne handels særpræg og understreger Kinahandelens meget lave driftsomkostninger (ingen besiddelser).

Forfatteren karakteriserer med rette den danske kolonipolitik som konsekvent. Kolonierne var handelsstøttepunkter og blev derfor kun opretholdt, så længe der var en handel at støtte. Med det totale engelske herredømme i Asien fra begyndelsen af 19. århundrede svandt mulighederne for at udnytte de danske besiddelser så kraftigt ind, at styret af kolonierne roligt kunne overlades til folk uden særlig handelsindsigt: kunne man blot læse Frederik VI's instruks og udføre den til punkt og prikke, var man fuldt kvalificeret, som forfatteren udtrykker det.

Det blev dog ikke en af de instrukskyndige søofficerer, der som guvernør kom til at afhænde besiddelserne i Asi-

en, men derimod juristen Peder Hansen. I 1845 overtog englænderne de nærmest livløse danske kolonier Tranquebar og Serampore.

Feldbæk har forsynet sin veldisponerede og spændende fremstilling med en art afrundingskapitel, *kolonierne i det korte og det lange perspektiv*. Dette afsnit virker umiddelbart noget påklisset og består fortrinsvis af gentagelser, der forekommer helt overflødige, da den foregående fremstilling, som nævnt, står skarpt og velformet. Det kapitel burde nok have været udeladt.

Ole Justesens afsnit om kolonierne i Afrika adskiller sig på flere måder fra både Hornbys og Feldbæks fremstillinger. Det er ikke nær så velskrevet, sproget er ofte tungt, og stoffets disponering forekommer ikke altid indlysende. Men Justesen har heller ikke gjort sig opgaven let. Han har knyttet sin fremstilling af de danske etablissementer i Guinea-området tæt sammen med udviklingen i de afrikanske staters indbyrdes forhold i perioden.

Med denne stærke og velmotiverede pointering af den afrikanske side har forfatteren måttet føre sin læser vidt omkring i det afrikanske bagland, samtidig med at han hele tiden har måttet have forbindelsen til den danske aktivitet på Guldkysten og kontakten til moderlandet i tankerne. Denne vanskelige opgave giver, som antydnet, en del af forklaringen på afsnittets strukturelle og sproglige karakter.

Men Justesen har fået et godt resultat ud af sine anstrengelser, og læseren kan også få et betydeligt udbytte ud af sine! Forfatteren redegør for det danske engagement i Guinea fra starten under Christian IV, hvor navnlig elfenbenet og det røde guld lokkede, over slavehandelsperiodens »sorte guld« til koloniseringsforsøgene i det 19. århundredes begyndelse og det afsluttende salg af besiddelserne.

Skønt den danske virksomhed i Afrika aldrig i størrelse eller betydning kunne måle sig med aktiviteterne i Vestindien og Asien, er Guinea-etablissementerne alligevel værd at beskæftige sig med. Her lå et vigtigt hjørne af den atlantiske trekantshandel, hvis vestindiske hjørne Hornby har beskæftiget sig med. Trafikken med slaver fra Guinea over Atlanten til Vestindiens plantager udgjorde en af denne store handelstriangel's vigtige sider.

Justesens fremstilling understreger, ganske som både Hornbys og Feldbæks gør det, at den danske oversøiske virksomhed fra start til slut var præget af forholdet til de store kolonimagter. Skiftende danske regeringer søgte som repræsentanter for den lille og svage konkurrent at løse denne vanskelige balancegangs mange problemer. I perioder skortede det ikke på initiativer og dristighed, når det gjaldt om at udnytte de store konkurrenters indbyrdes stridigheder, og der blev tjent store penge ved sådanne lejligheder.

Medens det ikke er vanskeligt at finde enkeltpersoner og grupper, der hentede gevinster hjem takket være det danske oversøiske engagement, og som desuden gerne stillede deres formuenhed til skue, er det ulige vanskeligere at måle værdien af den oversøiske virksomhed for landet som helhed. Forfatterne er da også yderst forsigtige på dette punkt; i perioder var der overskud, men set over hele det lange tidsrum er billedet mere broget. Den oversøiske handels mange afledede virkninger i det danske samfund må naturligvis ikke glemmes, men dem lader det sig ikke gøre at sætte tal på.

Reeksporten af de oversøiske varer spillede en helt afgørende rolle som indtægtskilde. I den forbindelse savner man en mere konkret angivelse af, hvor de hjembragte oversøiske varer egentlig blev afsat; hvem var de kun-

der, der havde så stort behov for det københavnske borgerskabs mellemhandlervirksomhed? Feldbæk er i sin behandling af Kinafarten nok den, der kommer spørgsmålet nærmest; den engelske regerings drastiske sænkning af tetolden i 1784 bragte det danske kompagni i en situation, der lignede »en katastrofe«. England var altså det store marked for den danske reeksport – når det drejede sig om te; men hvor forsvandt de mange andre oversøiske varer hen? – og hvor stor en del af denne reeksport havde karakter af regulær indsmugling på konkurrenternes hjemmemarkeder, således som det var tilfældet med teen til England? Det er spørgsmål, som også hører med, når den danske oversøiske virksomhed skal bedømmes.

De to bind om Danmarks kolonier er ganske som hovedværket Politikens Danmarkshistorie rigt illustreret, selv om kvaliteten i gengivelserne ikke står på højde med sidstnævnte, hvilket visse steder medfører, at læseren ikke får det fulde udbytte af illustrationerne (f.eks. Feldbæk s. 77). Forfatterne har selv stået for billedredaktionen, og de har tydeligvis bestræbt sig på at finde et nyt og mere varieret illustrationsmateriale frem end det, der ellers knyttes til behandlinger af disse emner. Dette er i høj grad lykkedes, om end der ved samme lejlighed er sluppet nogle billeder med, hvis relevans for teksten ikke er umiddelbart indlysende for læseren (f.eks. Hornby s. 347 og Justesen s. 307). Mere beklageligt er det, at en del af billedmaterialet er dårligt placeret i teksten, hvorved tekst og illustration ikke optræder som den helhed, der vel må være ideen bag enhver illustreret fremstilling.

Bøgerne er forsynet med fyldige og kommenterede litteraturvejledninger (i det vestindiske bind savnes dog enkelte udenlandske arbejder), men regi-

stre har man ikke villet ofre! Læserens indgangsmuligheder er derfor begrænset til indholdsfortegnelserne, og det er synd, for så fremragende er disse fortægnelser heller ikke (i den afrikanske er angivelsen af et hovedafsnit i fremstillingen oven i købet gledet ud).

Skønt bøgernes udstyr således lader noget tilbage at ønske, så kan det ikke rokke ved den kendsgerning, at Politikens Forlag med disse velfunderede og læseværdige fremstillinger af den danske oversøiske virksomhed har skaffet sin *Danmarks Historie* en værdifuld udvidelse.

P.C. Willemoes Jørgensen

Hans Chr. Bjerg og John Erichsen:
Danske Orlogsskibe 1690-1860.
Tekstbind og planchebind. (Lademann, 1980). 206 s. + 190 s., kr. 3.200,-.

Selv om forlaget Lademann er kendt for sine store og rigt udstyrede publikationer, må det foreliggende værk ikke desto mindre siges at være i særklasse. Her har to forskere forenet deres indsigt i søetatens righoldige arkiver med forlagets dygtighed og erfaring. Resultatet er blevet et imponerende to-bindes værk om den dansk-norske (fra 1814: danske) flådes konstruktions- og dekorationshistorie i perioden 1690-1860.

Udgangspunktet har været Rigsarkivets store samling af ornamenttegninger, og værket koncentrerer sig da også først og fremmest om orlogsskibenes udsmykning; men basis for denne udsmykning – skibene – glemmes ikke. Grundtanken bag værket har været at betragte skibskonstruktionen og skibskonstruktionen som »to parallelle linier« i udviklingsforløbet, og denne tanke slår klart igennem i tekstbindet, medens planchebindet næsten udelukkende har relevans for skibudsmyknin-

gen. Det har dog ikke medført, at skibsbygningssiden er blevet ladt illustrationsmæssigt i stikken, for tekstbindet er overdådigt illustreret og giver god plads for mange af de konstruktionstegninger, man må savne i planchebindet.

Hans Chr. Bjerg har med kyndighed taget sig af skibsbygningen. Efter et indledende afsnit om tiden frem til 1690, hvor begreber som »sarter« (oversigt over skibsmål), modeller og konstruktionstegninger præsenteres, følges udviklingen i den danske skibsbygning kronologisk frem til midten af det 19. århundrede. Bjerg har struktureret sin behandling efter de skiftende fabriksmestres embedsperioder, og det må siges at være en god og indlysende dispositions måde, om end den giver anledning til en del gentagelser, bl.a. fordi flere fabriksmestre har haft afgørende indflydelse på byggeriet allerede i deres forgængers embedsperiode.

I det lange udviklingsforløb, som Bjerg præsenterer, kan der især være grund til at hæfte sig såvel ved den indledende fase (omkring 1700), som forfatteren kalder »nationaliseringen«, og den langvarige strid om konstruktionsprincipper eksemplificeret ved »Benstrupsagen« (i 1730'erne), som ved Gerners, Stibolts og Hohlenbergs epoke (1772-1803).

Med »nationaliseringen« omkring 1700 tænker Bjerg på bestræbelserne på at frigøre sig fra brugen af udenlandske konstruktører. Dette lykkedes med udnævnelsen af O. Judichær til vicekvipagemester i 1690. Forfatteren understreger med rette Judichærs og admiral Spans (Holmens chef) centrale rolle, også når det drejede sig om at bygge efter tegninger og matematiske principper. Forbillederne var dog stadig udenlandske. I forbindelse med Judichærs betydningsfulde virksomhed har forfatteren gjort den første skibs-